

ՄԻԽԹԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ

Այսպէս ճանչցուած է մեր պատմութեան մէջ: Իր ծննդեան երրորդ դարադարձէն ետք, իր կեանքին ու գործին վերագնահատութեան ընծայուած այս փորձով ուզեցի պահել իր ամուսնը իր համեստութեան մէջ որովհետեւ իր աշակերտներն ու հետեւորդները այնպիսի որակականներ ընծայեցին իրեն, որ իր ամօր գարդարուած է ծանր ածականներու պակով: Իսկ ուրիշներ եղան որոնք իր կեանքի ընթացքին, նոյնիսկ ետքն ալ հալածեցին զինք: Յամենայն դէպս, երեք դարերու հետաւորութիւնը բաւարար ժամանակ է որ իր ամօրն շուրջ ըսուածները քիւրեղանամ:

Հայոց պատմութեան հետաքրքրական քայց եւ տխուր ժամանակաշրջաններէն մէկն է ժէ դարը եւ ժԼ դարու սկիզբը: Անկուսի, անյուսութեան ժամանակահատուած մը: Ամենէն տխուր, մութ շրջանը նաեւ Հայ եկեղեցիին համար անշուշտ: Գեոմետրիի մը մէջ կը խարխալէ հայութիւնը որուն ծայրէն լոյսը չերևիր:

Այսպէս կը մերկայացնէ Առաքել Դարիժեցի պատմագիրը ժՁ դարու վերջ եւ ժէ դարու սկիզբը երբ քանձր տգիտութիւնը կը տիրապետէր ամենուրեք: «Տգիտութեամբ խոսքանացեալ եւ կորոյացեալ է ազգս հայոց եւ ոչ միայն ոչ ընթռնուիմ այլ եւ ոչ զգիրս գիտիմ եւ զգորութիւն գրոց. վասն զի անպիտանացեալ էր գիրքն յաչա մարդկան եւ իրրեւ զկոնեղս փայտից անկեալ յանկեան ուրեք»:

Բագրատունեաց քագաւորութեան վերջաւորութեամբ, Կիլիկիոյ մէջ ալ Լուսինեան հարստութեան անկումէն ետք, թէ պատմական Հայաստանի եւ թէ Կիլիկիոյ հայրը, հետզհետէ գաղթականութեան նոր ալիքներով, ցրուեցան դէպի Նորիմ, Լեհաստան, Ռուսաստան, Թրանսիլվանիա,

Մոլտավիա, Պարսկաստան եւ Օսմանեան ընդարձակածաւալ կայսրութեան բոլոր կողմերը, վաղուց կորսնցուցած ըլլալով իր անկախութիւնը, հայութիւնը կը հեծէր Պարսկական եւ Թրքական, մէկը միւսէն ծանր, մաշեցնող լուծերու մերքեւ: Խաչատուր Արուսեանի կարգ մը նկարագրութիւնները Վերջ Հայաստանի իր արժէքաւոր գրքին մէջ, գաղափար մը կու տան այդ անտանելի կեանքին մասին:

Քաղաքական, հոգեւոր, իմացական այս անկման շրջանին, ընդհանուր մթնոլորտէն վրայ փոքրիկ նշոյլներ են այն քաղաքական, կրթական, մշակութային շարժումները որոնք հայ ժողովուրդի ընտիր զաւակներուն կողմէ ցոյց կը տրուին: Տարբերային ոյժ մըն է որ պատմական երկար իր փորձէն ետք, ժողովուրդը քիչ առ քիչ իր առհաւական կարողութիւններէն դուրս կը ցայտեցնէ: Այսպէս օրինակ, Իսրայէլ Օրի, Դաւիթ Սիւնցի, Յովսէփ Էմին, քաղաքական նախադիւրս Վրայ. Օսկան Երեւանցի, Մխիթար Սեբաստացի, Խաչատուր Կարմեցի, ժողովուրդին կրթական - լուսաւորութեան գործին համար: Գրիգոր Շղթայակիր, Յովհաննէս Կոյոտ, Սիմէոն Երեւանցի, հոգեւոր գարթօնէին համար: Անշուշտ նաեւ ուրիշներ, քայց որքան ալ որ այսօրուան մեր արժեքափնով բնեմք ու գնահատեմք անոնց գործը, պէտք չէ որ զանոնք հանենք իրենց միջավայրէն եւ ժամանակաշրջանէն դուրս, քանի որ անկարելի պայմաններու մէջ գործեցին, այլապէս անոնցմէ ոմանք կը թուին ըլլալ պարզ իտէլիստներ կամ երազի հանդերձանէն համել անոնցմէ ոմանք եւ անունին շուրջ հիւսուած առասպելը բաղկէ:

Մեր մատենագրութեան մէջ քաղմաթիւ դէպքեր շփոթ են դժբախտաբար,

հայոց պատմութեան եւ հայ եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ անցքեր, դէմքեր եւ յանախ շփոթութիւն կը ստեղծեն, ինչպէս քանի մը Դաւիթներ ու Մովսէսներ կենսագրական տուեալներ, կցկտուր կամ անամբողջ ըլլալով: Սակայն Միթար Արքաեօր կենսագրութիւնը լրիւ ունիմք, ծնունդէն մինչեւ գերեզման շնորհիւ երկու կենսագիրներու:

ա. — Հայր Ստեփաննոս Գիւլբեր Արքա: Պատմութիւն կենաց եւ Վարուց Տնան Միթարայ Սեբաստացւոյ 1816 Վնեստիկ:

բ. — Հայր Յովհաննէս Թորոսեան, Վարք Միթարայ Արքայի 1901 Վնեստիկ:

Բայց կը գրէ ԼէՈ, «տարաբախտաբար, այստեղ էլ մեծ հանդիպում եմք մի խոշոր պակասութեան: Այդ այն է, որ Միթարը մի կրօնական մեծ հաստատութեան հիմնադիր է եղել, իր գործունէութեամբ կաթոլիկ եկեղեցւոյ Սրբերի կարգին հասնելու է արժանացել. իսկ մրա կենսագրութիւնը պատմողները մրա հիմնած միաբանութեան անդամներն են, որոնց համար մա պիտի լինի առաքիճութեան, բարոյական կատարելութիւնների մի վեհագոյն օրինակ: Այսպէս էլ մերկայացում է մա եւ մեծ չունենք ուրիշ աղբիւրներ որոնց միջոցով կարողանայինք երեւան հանել այդ կենսագրութիւնների պակասութիւնները, հեռացնել միակողմանի մերթողական գծերն ու գոյները եւ թափանցել մեծ մարդու ոչ միայն դրական այլեւ բացասական յատկութիւնների մէջ»: (1)

Ահաւասիկ թէ ինչպէս գոված ու փառաբանած են զինքը Միթարեան հայրերէն ումմք. օրինակ մը միայն հայր Արսէն Ղազիկեանէ:

«Միթէ կարելի՞ է քառ գտնել որակելու համար մեր ոսկի լեզուին եւ գրականութեան ողորմելի վիճակը ժէ դարուն մէջ: Երեւակայեցէ՛ք գեղեցիկ թուրաստան մը լի գոյնգոյն եւ քաղցրաբոյր ծաղիկներով. այդ թուրաստանը մեր լեզուն է եւ ծաղիկները մեր անմահ մախնիքը, Սահակն ու Մեսրոպը, Եզնիկն ու Նղիշէն, Փարպեցին ու Խորենացին, իրենց ընկերներով: Երեւակայեցէ՛ք հիմա ուրիշ թուրաստան մը որուն ծաղիկները թռումբ, թռչներ են, գետինը կորդացեր, աղտոտեր է. այդ թուրաստանն ալ մեր լեզուն է: Բայց ապականութեան անդունդին եզերքը հասած: Ծաղիկներն ալ մերիններն են, բայց օտար ձեռքերով ցանուած, մեր լեզուն օտար է հագած:

«Ահա այն դիրքին մէջ էր լեզունիս ալ, գրականութիւնիս ալ, երբ Փոքր Ասիոյ խորը մանուկ մը կը ծնէր: Ան ապագայ Միթարն էր, որ պատճառ պիտի ըլլար ամբողջ ազգի մը վերածնութեան, իր եւ իրեններուն գործունէութեամբը: Խանդը երբեք չպակսեցաւ իրեն: Ամեն բանի յաջողակ էր ան: Դէմք մըն էր չնաշխարհիկ, մեր արիւնին ազնուականութեան ցայտուն եւ շացուցիչ օրինակներէն հրաշափառագոյնը»: (2)

ՄՆՈՒՆԴԸ ԵՒ ԿԵՆՆԻՔԸ

Ծնած է 7 Փետրուար 1676ին: Հայրը փոքր առեւտրական: Աւագանի անունով Մանուկ Պետրոսեան: Փոքր տարիքէն գրաճանաչ դարձած, գրել կարդալ սովորելով տեղւոյն քահանային մօտ, ինչպէս սովորութիւն էր այն ատեն: Ուշիւ երախան հարկաւ շատ բան չէր կրնար առնել

1. ԼէՈ. երկերի ժողովածու. Գ. հատոր 1973 Երեւան էջ 483

2. Հայր Արսէն Ղազիկեան. Գեղունի 1903 Վնեստիկ. էջ 37

փահանայէն, վասն զի ի՞նչ ունէր խեղճը որ սորվեցնէր: Ուսումնաստեմէ Մանուկ՝ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքին մէջ 1685ին դպիր եւ 1691ին սարկաւագ կը ձեռնադրուի վանահայր Ամանիա եպիսկոպոսն: Շրջապատը, կրօնաբոյր մթնոլորտը կը մղէր զինքը հոգեւորական սապարեզ ընդգրկելու:

Իրենց տան մօտ, երկու ֆոյրեր կային, որոնց երկու եղբայրները վանք գացած էին. իրենք ալ իբրեւ կոյս տան մէջ աղօթանուէր կեանք մը կ'ապրէին: Այս երկու կոյսերը Միսիթարի վերաբերմամբ երազ-տեսիլք ալ տեսան եւ Միսիթար քնականաբար ուժգնօրէն տպաւորուեցաւ ամռնց կենցաղէն: Սակայն ուսման անյազուրդ ծաւալով տոգորուած եւ խուզարկու մտիկ տըր ըլլալուն, զնաց «առ ոտս եպիսկոպոսի» իբրեւ փոքրաւոր ուսանելու:

Մայր աբող Ս. Էջմիածնէն իբրեւ նուիրակ Սեբաստիա եկած Միքայէլ Եպիսկոպոսն էր ան, որուն ընկերակցելով զնաց Ս. Էջմիածին:

Բայց եպիսկոպոսը բռնաւոր մըն էր եւ ուրեմն ոչինչ սորվեցուց երիտասարդին որը հիասթափուելով որոշեց վանքէ վանք շրջիլ, մինչեւ որ գտնէր Յշմարիտ վայրը իր ուսումը ստանալու: Սեբաստիայէ կը մեկնին 1691ի ձմեռը, հանդիպելով Կարին եւ 1692ի Փետրուարին, Նահապետ Ա. Նդեսիսացիի Կաթողիկոսութեան օրով կը հասնին Էջմիածին:

Հագիւ երկու միւս այնտեղ մնալէ ետք, իրենց հայրենակից ուխտաւորի մը հետ կը մեկնին Էջմիածնէն դէպի Խոր Վիրապի վանքը. ուխտ ընելէ ետք, կը շարունակէ դէպի Սեւան կղզիին վանքը

ուր տեսիլք մը կը տեսնէ: Ս. Կոյսը կ'երեւի իրեն եւ կ'ըսէ «խնդրէ Միսիթար ինչ որ կ'ուզես»: Միսիթար դժգոհ էր հայրենի իրականութենէն. կ'որոնէր անդուկ կերպով, այստեղ ալ պէտք է փնտռել իր արժանիքը: Ուսում, գիտութիւն կրթութիւն կը փնտռէր ու չէր գտներ նոյնիսկ Էջմիածնի մէջ որմէ աւելի հեղինակաւոր ու բարձր տեղ չկար Հայոց աշխարհին մէջ:

Կը փափաքէր հոգեւորական անարատ կեանքին, տեղ մը վերջապէս ուր իր կոչումը արդարացնէր, որոնումները զինք կ'առաջնորդէին դժբախտաբար տգէտ, վերին աստիճանի կոպիտ հոգեւորականներու: Այս պայմաններուն մէջ է որ տեսիլքը տեսաւ ու Ս. Կոյսը երեւցաւ իրեն: Միսիթարեան հայրերը այդ տեսիլքով կ'ուզեն բացատրել իրենց միաբանութեան հիմնարկութիւնը եւ անոր կաթողիկ ուղղութիւնը: Բայց լաւ է որ այս մասին խօսքը տանք երկու մեծահամբաւ, վաստակաշատ պատմաբաններու:

«Մենք չենք կարծեր որ Սեւանի Ս. Կոյս Աստուածածինը, որ դարերէ ի վեր Հայ Եկեղեցիին մէջ, Սեւանի վանքին հայադաւան միաբաններուն հովանաւորողն էր, միտքը փոխած եւ կաթողիկ դարձած ըլլայ»: (3)

«Սեւանի մենաւոր կղզին էլ հայկական իրականութեան մի բեկորն էր: Այնտեղ էլ խաւարմած տգիտութիւնն էր տիրում: Ճգնողական կեանքի արտաքին երեւոյթները կային, բայց չկար հոգի, չկար բարձրութիւն որին ձգտում էր Միսիթարը իր միստիկական խոհերի մէջ: Սեւանի ցուրտ կամարներին տակ Միսիթարին բռնեց մի յուսահատական տագնապ:

3. Մաղափա Արքեպս. Օրմանեան. Ազգապատում Բ. Հատոր, Կ. Պոլիս էջ 2679

4. Լեւ. Նրկերի Ժողովածու. Գ. Հատոր 1973 երեսն, էջ 487

«Նրա պէս բնատուրութիւնները չեն կարող որեւէ վնիւռի յանգել առանց իրենց երեւակայած երկնքի օգնութեան, իւրաքանչիւր վնիւռ մը մէջ ձեւակերպուած է երկնային հրաշքի կերպարանով: Բարեպաշտական լեզուն մնում է թէ մը մը երեսնաց Աստուածածինը, Սեբաստացի երկու ճոյր կոյսերի հետ եւ խոստացաւ կատարել մը ցանկութիւնը:» (4):

Այժմ տեսնեմք իր կենսագրին, Միսթարեան հայրերն միոյն պատմութիւնը այս մասին: «Եկեղեցիին մէջ աչքը վեր դարձուց, մնաց այնպէս անբերեղէյ տեսնում մը յառած: Աստուածամայրը գոր մանկութենէն իբրեւ մայր մը սիրեր էր, երեւնալով իրեն, փառաւորեալ կերպարանաց մէջ, ծաղկեկար զգեստիւ, երկու կուսանաց ընկերակցութեամբ, կը հարցնէ թէ ի՞նչ կը խնդրէ: Միսթար յափշտակուած, կը մոռնայ խնդրելիքը եւ վարանած կ'ըսէ: «Այն կ'ուզեմ Տիրուհի ինչ որ դու կ'ուզես. «Յղիցի» կը պատասխանէ Տիրամայրը եւ տեսիլքը կը վերանայ: Նա նշմարեց այդ «Եկեղեցիին» մէջ ապագայ իր գործին յաղթանակը:

«Մենք եւս մոյմ հաւատքն ունինք այդ «Եկեղեցիին» վրայ, յորում կը գտնեմք ապաստան եւ բաշար մեր դէմ յարձակող փոթորիկներուն մէջ»: (5)

Ասկէ ետք Միսթարի թափառումները, ամբողջ կեանքը, երկար ողիսական մըն է: Որքան որ հմարաւոր է ամփոփ կերպով հետեւիմք, շրջագայութիւններուն եւ որոնումներուն:

Իր ծննդավայրը վերադառնալու համար վերստին Կարին կը հանդիպի: Բասենի վանքին Առաջնորդը զինքը կը հիւրասիրէ եւ կը յանձնարարէ ուսուցիչ ըլլալ վանքին մէջ: Մինչ Կարնոյ

Առաջնորդ Աւետիք եպիսկոպոս կը փնտրէր եւ կը փափաքէր Կարինի մէջ պահել զինք: Տարի մը մնալէ ետք Բասենի վանքին մէջ 1693ին կը վերադառնայ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքը: Երկու տարի ետք Յովնան Եղեկիացի վարդապետին հետ կը մեկնի Նրուսադէմ:

Հանապարհին, Հալէպի մէջ կը հանդիպին կաթողիկ վարդապետներու, յատկապէս Յիսուսեան (Ճեզուիթ) միաբանութենէն, Մաղափա Արքեպս. Օրմանեան կ'ըսէ թէ Հռովմի անուէն եւ Եւրոպայի համբաւէն շացած Միսթար Նրուսադէմը՝ կը մոռնայ: Կաթողիկ վարդապետները յանձնարարականներ կուտան Հռովմ մեկնելու, որպէս զի այնտեղ ուսանի: Բայց պայման կը դնեն որ նախ կաթողիկ դասանալէ ընդունի: Միսթար կը մեկնի Ալեքսանտրէթ, անկէ ալ կը մամբորդէ դէպի Կիպրոս: Բայց ծանր հիւանդութենէ մը ետք, եւ Կիպրոսի մէջ ամիսներով չարչարուելէ վերջ ետ կը վերադառնայ Բերիա - Այնթափ մամբով դարձեալ դէպի Սեբասիա: Երկարատեւ հիւանդութենէ սաստիկ տկարացած եւ հիւծած իր հարազատներուն մօտ կը կազդուրուի եւ 1696ին արեղայ կը ձեռնադրուի:

Իր բնական համարձակութեամբ եւ իբրեւ Լատինասէր մէկը, իր դէմ հակառակութիւններ կը հրաւիրէ: Խոյս տալով դէպի Ալմ, Եղեկիա, անգամ մը եւս կը վերադառնայ Սեբասիա: 1698ին ուսման տեղնով եւ աչքերը յառած իր իտալիան, բախտը փորձելու համար կը մամբորդէ այս անգամ դէպի Կ. Պոլիս, կայսրութեան մայրաքաղաքը, իբրեւ մորընծայ վարդապետ, ուր արդէն իբրեւ գիտնական, հռչակ ունէր դասանալիոյ, կաթողիկ

5. Հայր Յովնանու թորոսեան. Վարդ Միսթարայ Աբբայի. Բ. Տպագր. Վենետիկ, 1932 էջ 64-65

դարձած Խաչատուր վարդապետ Կարնեցին:

Հինգ ամիսներ Պոլիս մնալէ ետք, իր փնտռած միջավայրը, իր ասպարէզին յարմար վայր չգտնելով, կը շրջի դարձեալ հայկական գաւառներու մէջ: Նաւով կը հասնի Տրապիզոն, յետոյ կ'անցնի Էրէլլի, Սինոպ, Մարգուան, Ամասիա, 1699ի գարնան Կարին, ուր Կարմիր վանքի մէջ ուսուցիչ կը նշանակուի: Հոն վարդապետական գաւազանի իշխանութիւն կը ստանայ եւ տարի մը ետք դարձեալ կը ծրագրէ Պոլիս վերադառնալ: Հոն կը նշանակուի Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն քարոզիչ: Բերա թաղամասին մէջ տուն մը կը վարձէ եւ աշակերտներ կը հաւաքէ անոնց ուսուցանելու համար: Այդ տունը տպարան-կազմատուն մըն էր ուր իրօք Մխիթար չորս գրքեր հրատարակեց

Թովմաս Բեմբացիի, Նմանութիւն Քրիստոսի, Լատիններէնէ Քարգմանութիւններ, Գիրք Մտածողական Աղօթից, Մեկնութիւն Յայտնութեան Յովհաննու Աւետարանչին եւ Խաչատուր Կարնեցիի մեկնութիւն Երգոց Երգոյն Սողոմոնի:

Վաւերական պատմագիրներու կողմէ կ'աւանդուի թէ Մխիթարի այս կազմատունը վարագոյն մըն էր որուն ետեւ կաթոլիկ ձգտումներ կը ցուցադրէ ան եւ քարոզչութիւն կը կատարէր: Խաչատուր Կարնեցին արդէն դաւանափոխ մըն էր, քայց ժողովուրդը չներեց յատկապէս Մխիթարին որ մեծցած էր հայ վանքերու մէջ, ճեղմադրութիւնը այնտեղ ստացած էր եւ կու գար Հայաստանէն:

ՋԱԻԷՆ ԱՐՔ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ